

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΔΙΚΟΥ ΚΡΙΣΕΩΣ ΕΛΕΙΧΟΣ

«Οὐδεις βλάψαι δύναται ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ τις ἑαυτὸν βλάπτῃ».
Χρυσόστομος

Ἐσχάτως μόλις περιῆλθεν εἰς γνώσιν μου κρίσις περὶ τῶν «Λειτουργ. ἀναλέκτων» μου τοῦ καθ. κ. Παν. Τρεμπέλα, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ «Θεολογία», τόμ. Κ' σ. 179—184. Ἐν πρώτοις δηλῶ, ὅτι ἐγὼ ὡς ἱστορικός δὲν εἶμαι καὶ λειτουργιολόγος, ὡς ὁ κριτὴς μου. Ἀλλὰ τοῦτο λέγων δὲν ἐννοῶ νὰ βλαφρῶναι τὴν θέσιν μου, ἀλλ' εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ γράφωντος: «Ὁ,τι ἐγὼ ἔκαμα διὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, εἰς 73 ἀνερχομένους, διατί, Σ:βασμιώτατέ μοι, δὲν τὸ ἐκάματε καὶ σεῖς διὰ τοὺς κώδικας τῆς Λαύρας;» (σ. 182). Δὲν ἀντέγραψα ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἱεροδιακόνου Γερμανοῦ, ὅστις δὲν εἶναι «ἐν τοῖς ζῶσιν», ἀποθανὼν πρὸ 35ετίας, ἀλλὰ παρέβαλόν τινα τῶν ελληταρίων πρὸς τὰ τοῦ κώδικος, τοῦ δὲ 42 εἶναι τελείως ἐμὴ ἢ ἀντιβολή. Δὲν πιστεύω νὰ ἀδικῶ τὸν παλαιὸν μου φίλον κ. Τρεμπέλαν διὰ τῶν γραφομένων ἐν τῇ «Νέα Σιών», καὶ δὲν ἐννοῶ διατί μὲ παραπέμπει (σ. 180) εἰς τὰς ἐνταῦθα βιβλιοθήκας; τί νὰ ἴδω; ὅτι εὐρίσκειται ὁ Morelius καὶ ὁ Ἄντ. Ίουλιανός; καὶ τί μὲ τοῦτο; Εἰς ἀπάντησίν μου περὶ τῆς ἐπιγραφῆς «Αἱ τρεῖς λειτουργίαι», ἄνευ τοῦ «ἱεραὶ» ἢ «θεῖαι», γράφει, ὅτι ἡ προσθήκη ὑπάρχει ὄντως εἰς τοὺς κώδικας, ἀλλὰ τότε διατί τὴν παρέλειψεν; Νομίζω ὅτι κατ' οὐδὲν ἔβλαψα, διότι συνεπλήρωσα δι' 80 νέων βιβλίων τὴν βιβλιογραφίαν του (ὑπάρχει δὲ καὶ συνέχεια)¹. Οὐδόλως βλάπτει διότι εἶπον, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Τρεμπέλα εἶναι μᾶλλον λειτουργική, ὡς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, παρὰ κριτική. Καὶ αἱ ἐκτενεῖς σημειώσεις εἶναι λίαν χρήσιμοι, δι' ὧν ὁ συγγραφεὺς ἀποδείκνυται ἐμπειρότατος περὶ τὸ θέμα, καὶ τοῦτο ἀνομολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τῶν ἄλλων, ὅπως καὶ αὐτοὶ συμφωνοῦσι μετ' ἐμοῦ ἀπολύτως εἰς τὰς αὐστηράς κρίσεις ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν κωδικῶν, ὧν οἱ σπουδαιότεροι ἢ παρελείφθησαν ἢ ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ δευτέρας χειρός, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν πηγῶν καὶ τὴν πλημμελῆ μεθοδολογίαν. Ὁ

1. Ἐν τούτοις ἐδημοσίευσα ἐν τῇ «Νέα Σιών» ἀπὸ τῆ 1936 περὶ τὰς 600 σελίδας «Συμβολὴν εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων», ὧν αἱ 200 περίπου ἀναφέρονται εἰς τὸ κείμενον τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἀλλαγῶν ἄλλα.

2. Ὁ ἀείμνηστος Baumstark εἰς τὴν μνημειώδη κρίσιν του ἐν «Byz. Neugr. Jahrb.» XV, 1939 (σ. 213—240) πολλαχοῦ ἀποδεικνύει πόσον ἐξημιάθη τὸ ἔργον τοῦ κ. Τρεμπέλα ἐκ τῆς παραλείψεως τῆς πλουσίας βιβλιογραφίας, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν θεῖαν λειτουργίαν.

Baumstark μάλιστα, παρὰ τοὺς ἐπαίνουσ εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά, μὲ ὑπερβάλλει καὶ ἔχω ἐτοιμὴν μετάφρασιν πρὸς δημοσίευσιν τῆς πολυτίμου ταύτης κριτικῆς ἐργασίας του. Τὰ περὶ τῆς «Διατάξεως» τοῦ Φιλοθέου δὲν μᾶς διδάσκουν νέον τι (σ. 181). Ὡς πρὸς τὴν ἔνστασίν μου διὰ τὴν Προσκομιδῆν: ἔθεσαν εἰς τὸ τέλος, ἀπαντῶν ὅτι αὐτὴ ἡ τάξις ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀθην. κώδικας. Ἄλλ' οἱ ἀρχαιότεροι ἔχουσιν αὐτὴν ἐν ἀρχῇ, καὶ ἂν ἀληθεύῃ τὸ ὑποστηριζόμενον, ~~καὶ προηγουμένη~~ τὴν «Διάταξιν» τῆς Προσκομιδῆς ἔκαμε σχῆμα πρωθύστερον. Καὶ ὅμως ~~ἔθεσαν~~ καὶ προηγηθῆ, ὅπως εἶναι τετυπωμένη εἰς ὅλα ἀνεξαίρετως τὰ Εὐχολόγια καὶ τὰς Φυλλάδας. Φοβοῦμαι μήπως οἱ πλείστοι τῶν ἀναγνωστῶν δὲν θὰ εἶδον ~~τὴν~~ ὄντως λαμπρὰν ταύτην ἐργασίαν, φυγαδευθεῖσαν εἰς τὸ τέλος.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰ οὐσιωδέστερα τῆς κρίσεως. «Ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν τὰς ὁποίας ὁ κριτὴς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰληταρίων τῆς Λαύρας σημειοῖ ὡς παραλείπομένας ὑπ' ἐμοῦ, αἱ πλείονες δὲν παραλείπονται, ἀλλὰ σημειοῦνται εὐκρινέστατα ὑπ' ἐμοῦ. Καὶ ἰδοῦ! Ἡ γραφὴ «εἰς παρησίαν τὴν πρὸς σέ...» σημειοῦται καὶ ὑπ' ἡμῶν ὡς παραλείπομένη ἀπὸ 39 ὄλων κώδικας». Ἴδωμεν τώρα αὐτὸ τὸ «εὐκρινέστατον». Ἐν σ. 126, 6 ἔχει ὑποσελιδίως: «κληρονομίαν, μὴ εἰς κρίμα» καὶ ἀκολούθως τοὺς 39 κώδικας! Τί σημαίνει τὸ τοιοῦτον; ἢ ὅτι οἱ 39 κώδικες ἔχουσι τὸ «κληρονομίαν, μὴ εἰς κρίμα»; Τοῦτο λέγεται «εὐκρινέστατον»! διὰ δὲ τὸ ἐπίμαχον «εἰς παρησίαν τὴν πρὸς σέ» οὐδὲν γράφει, ἀλλ' ἴσως εἶπη, ὅτι περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν δύο λέξεων, ἀλλὰ τότε ἔδει νὰ σημειωθῆ ὁδός: «κληρονομίαν—μὴ εἰς κρίμα». ἄλλως ἐγὼ μόνον περὶ τοῦ «παρησίαν τὴν πρὸς σέ» καὶ οὐχὶ περὶ τῶν ἄλλων ἔγραφα. Ἐν συνεχείᾳ γράφει: «ἡ γραφὴ «εἶτα μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς θείας μεταλήψεως αἴρεται τὰ ἅγια λείψανα» λείπει ἐντελῶς παρὰ Τρεμπέλα, λέγει ὁ κριτὴς μου. Καὶ ὅμως εἰς σ. 158 τοῦ κρινομένου ἔργου γράφονται τὰ ἑξῆς». Τί νὰ εἶπω; ἀναγκάζομαι νὰ δηλώσω ὅτι, ἵνα μὲ διαψεύσῃ ὁ κ. Τρεμπέλας πλαστογραφεῖ ἑαυτὸν: διότι εἰς τὸ «μετὰ φόβου», ὅπου ἀνήκει ἡ διάταξις (σ. 148), οὐδὲν τοιοῦτον ὑπάρχει, Ἐὰν τὸ γράφῃ ἀλλαχοῦ ἐν σ. 146, ὅπου οὐδόλως ἀνήκει, τίς πταίει; Τὸ μόνον, νομίζω, ὅπερ ὀφείλει νὰ κάμῃ, ἦτο νὰ ζητήσῃ συγγνώμην, ἀλλ' ἐπιφέρει: «καὶ ὅμως ὁ κριτὴς μου καὶ ἐδῶ εὐρίσκει λόγους ἐπικρίσεως!» Καὶ ἀποκρίνομαι: φίλε κ. Τρεμπέλα, δὲν εἰσθε εὐθύς συζητητὴς, καὶ ἐνῶ παραπονεῖσθε, ὅτι ἐγὼ σᾶς ἀδικῶ, φωρᾶσθε ὅτι ὑμεῖς μὲ ἀδικεῖτε. Ἄς μαρτυρήσωσιν οἱ ἀναγιγνώσκοντες. Θέλω νὰ εἶπω ἐνταῦθα, ὅτι οὐδεὶς εὐθέτη εἰς τὰς ἐπι-40ετίαν ἤδη ἐκδοδομένας ἐργασίας μου νὰ γίνῃ ἐπικριτὴς, καὶ νὰ μὲ ἐλέγξῃ περὶ ἁμαρτίας, ἀλλ' ἐὰν ἠκολούθει τὸν τρόπον τοῦ φίλου κ. Τρεμπέλα, ὁ εἰς ἡδύνατο νὰ πολλαπλασιασθῆ μὲ ἀριθμητὴν τὴν ἀκρισίαν «οὐδεὶς γὰρ οὕτως οὐδέ μάρτυς ἐστὶ φοβερός, οὔτε κατήγορος δεινός ὡς σύνεσις, ἢ ἐγκατοικοῦσα ταῖς ἐκάστων ψυχαῖς» (Πολύβ. 18. 26, 13). Ἄλλ' ἀναφέρει καὶ μίαν

«χονδροειδῆ ἀνακρίβειάν» μου! Εἶναι δὲ αὕτη, ὅτι ἔγραψα, ὅτι δὲν ὀρίζει τοῦ εὗρισκται ὁ πολὺχρηστος Βερβεριανὸς κώδιξ (καὶ εἶναι εἰς τὸ Βατικανόν, ἀλλ' ὁ κ. Τρεμπέλας εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ κείμενον κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Brightman). Εἶναι δὲ ὡς βάσις τῆς κριτικῆς του ὁ κώδιξ οὗτος. Ἀλλὰ δὲν σαφηνίζεται τοῦτο, ἀφοῦ διατείνεται, ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔκδοθέντα καὶ ἐν χρήσει ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος κείμενα καὶ παραπέμπει εἰς τὴν ὑπόσημ. ἐν σ. κγ', ἐνταῦθα δὲ γράφει: «διὰ τῶν στοιχείων τῶν 10 στιγμῶν σημειοῦνται.. εὐχαί, ἔκφωνήσεις καὶ διακονικὰ ἐν πᾶσι τοῖς κώδιξι τοῖς ὑπὸ τοῦ Βερβερινοῦ μέχρι τῶν σήμερον ἐν χρήσει». Ἐγείρεται λοιπὸν ἡ ἀπορία, ποῖον; τὰ ἐντυπα ἢ τὸν Βερβ. κώδικα εἶχεν ὑπ' ὄψιν; Ἐγὼ διέγνομαι, ὅτι ὡς βάσιν εἶχε τὸν Β. κώδικα, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ συγγράφους τῶν «Τριῶν λειτουργιῶν» ἦτο νὰ παρουσιάσῃ κείμενον βελτιωμένον διὰ τοῦ ἀρχαιότερου κώδικος, οἷος ὁ Βερβ., καίτοι ὑπάρχουσιν, ὡς ἀπέδειξα, εἰλητήρια ἐν Λαύρα ἀρχαιότερα, καὶ σημειοῦμαι ἐν τοῖς «Λειτουργικοῖς ἀναλέκτοις» μου πλείστας διόρθώσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ κ. Τρεμπέλα, δι' ὧν πράγματι συμπληροῦνται ἢ ἀποκαθίστασις. Ὡστε τὸ παράπονον μου δὲν εἶναι «χονδροειδῆ ἀνακρίβεια», ἀλλ' αἴτημα δεδικαιολογημένον, καὶ τοῦτο διετύπωσε καὶ ὁ Baumstark μετὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν. Δὲν ἐσύστηματοποίησε τὰς μελέτας του ὁ κ. Τρεμπέλας, διότι δὲν καθώρισεν ἐν ἔγκριτον κείμενον ὡς ἐπικρατέστερον, ὥστε ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀπορρέουν ἅλαι αἱ παρατηρήσεις διὰ νὰ θέσῃ ἀσφαλῆ βάσιν, καὶ νὰ δύναται νὰ τὸν παρακολουθῇ ὁ ἀναγνώστης.

Καὶ τοῦτο ὡς πρὸς τὸ λειτουργικὸν κείμενον. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ παρατηρήσῃ τις καὶ ὡς πρὸς τὸ φιλολογικόν. Ἄγεται καὶ φέρεται ὁ Ἕλλην λειτουργιολόγος ὑπὸ τῶν ξένων, μὴ δυνήθεις αὐτὸς νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ ἀρχέτυπον κείμενον καὶ νὰ καταστρώσῃ τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῶν κωδίκων π.χ. ὁ Baumstark ὑπεστήριξεν, ὅτι ἡ «εὐχὴ τῆς ἀναφορᾶς» κατάγεται ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ κ. Τρ. ἠθέλησε νὰ ἀντικρούσῃ αὐτόν, ἀλλ' ἐξέλεξε τὸν Leclercq, ὅστις ἀντιλεῖ ἐκ δευτέρας χειρός. Ἡ Ἀυτικὴ Ἐκκλησία ἀνήγαγεν ὅλας τὰς λειτουργικὰς διαφορὰς εἰς τὴν λεγομένην λειτουργίαν τοῦ Πέτρου, ὅθεν ὁ canon actionis, ὁ ἀρχαιότερος τύπος τῆς λειτουργίας αὐτῆς καὶ διὰ πλατυασμοῦ ὁ νῦν ἰσχύων canon missalis. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔφερον ὡς προδγμ. τὴν κριτικὴν ἐργασίαν τὴν γενομένην ἐπὶ τῶν κωδίκων τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Ἀλλ' ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ λειτουργιολόγου μας, ὅτι τοιαύτη περίπτωσις δὲν ὑπάρχει «διὰ τοὺς λειτουργ. κώδικας», διότι ἡ λατρεία ὑπόκειται εἰς ἐξέλιξιν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς τυπικὰς διατάξεις, ἃς δέον νὰ ἐξετάσωμεν, γράφει, ἀπὸ ἐννοιολογικῆς καὶ οὐχὶ λεκτικῆς ἀπόψεως. Ἀλλὰ τότε πρὸς τί συνεσώρευσε τὸ ἀπροσμέτρητον πλῆθος τῶν λεκτικῶν διαφορῶν, ἀφοῦ τὸ 1/2 τοῦ apparatus καταλαμβάνουσιν αὐταί, ληφθεῖσαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρ' ἄλλων, τοῦ Baumstark, Hammond κ.ἄ. καὶ δὴ ἐκ

τῶν λειτουργικῶν λεξικῶν ; Μετὰ πολλῆς δὲ συστολῆς προτείνει ἰδίαν γνώμην, πολλῶς ὁμῶς ἐσφαλμένην. « Διὰ τὰς εὐχὰς τὸ πρᾶγμα εἶναι κάπως διαφορετικόν ! ». Ἐγὼ νομίζω, ὅτι τὸ ἀντίθετον εἶναι τὸ ὀρθόν. Εἰς τὰς εὐχὰς ἀρμόζει μᾶλλον ἢ κριτικὴ ἔρευνα, ἄλλως τὸ βιβλίον τοῦ κ. Τρεμπέλα οὐδένα λόγον εἶχεν καὶ δι' αὐτὸ ἐπόμενον πάντοτε, ὅτι ἔπροεπε καὶ εἰς ἄλλους κώδικας νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα. « Ὁ περιορισμὸς οἰασδήποτε συγγραφικῆς ἐργασίας, γράφει ὁ Baumstark, εἰς τὴν ἐξέτασιν μιᾶς ὁμάδος κωδίκων, ἔστω καὶ πλουσίας, ἀλλ' ἀναφερομένης εἰς ἓνα τόπον, ἀποτελεῖ κάτι τὸ αὐθαίρετον καὶ δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἐξ αὐστηροῦς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως », καὶ ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι « ὁ κ. Τρεμπέλας θεωρεῖ τὰ πρᾶγματα πολὺ μονοπλευρῶς ὡς πρὸς τὴν ἄποψιν τῆς πλήρους διαμορφώσεως τὰς λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας του ». Αὐτὰ γράφει ὁ κορυφαῖος τῶν λειτουργιολόγων. Καὶ βεβαίως κατὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ὁ φίλος καθηγητὴς θὰ τὸν λάβῃ ὑπ' ὄψιν πρὸς τέλειον ἀπαρτισμὸν τοῦ σπουδαίου ἔργου του.

† Ο ΚΟΡΥΤΣΑΣ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΪΛΑΣ

J. Ziegler, Isaias [Echter Bibel. Das A. Testament, herausgeg. von Prof. Fr. Nötscher]—1948—Echter—Verlag, Würzburg σ. 190.

Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα τοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ καὶ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς Ρεγενσβούργης ῥωμαιοκαθολικοῦ καθηγητοῦ J. Ziegler, τοῦ ὁποίου ἔργον (Dulcedo Dei) εἶχομεν πρὸ ἐτῶν βιβλιογραφῆσαι ἐν τῇ « Θεολογία », ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὑπομνημάτων τῆς Echter—Bibel, ἣτις προσφῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς « ὁ καθολικὸς Kautzsch », καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἐπανελημμένως ὠμιλήσαμεν ἐν τῷδε τῷ βιβλιογραφικῷ καὶ κριτικῷ δελτίῳ. Παρ' ὅλην τὴν συντομίαν τῶν ὑπομνημάτων τῆς σειρᾶς ταύτης, τὸ παρὸν ὑπόμνημα διακρίνεται διὰ τὴν πληρότητα αὐτοῦ. Προτάσσεται σύντομος, ἀλλὰ περιεκτικωτάτη εἰσαγωγή, ἐνθα ἐξετάζονται τὰ κυριώτερα γραμματολογικὰ ζητήματα τοῦ βιβλίου (σ. 5—10). Παρὰ τὴν ἀπὸ 29/6/1908 ἀπόφασιν τῆς παπικῆς βιβλικῆς ἐπιτροπείας ὑπὲρ τῆς παραδεδομένης γνώμης περὶ τῆς ἠσαΐου καταγωγῆς ὁλοκλήρου τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαΐου, ὁ συγγραφεὺς φαίνεται συμμεριζόμενος τὴν ὑπὸ τῆς προτεσταντικῆς κριτικῆς ὑποστηριζομένην ἐκδοχὴν περὶ δευτέρου (μ—νε') καὶ τρίτου Ἡσαΐου (νε'—ξς'), χωρὶς νὰ ἀρνήται τὸν χριστολογικὸν χαρακτήρα τῶν ἔκπαλαι ὡς χριστολογικῶν ἐκλαμβανομένων ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ περικοπῶν. Ἐπακολουθεῖ γλαφυρὰ μετάφρασις ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ κάτωθεν αὐτῆς παρατίθενται κριτικαὶ διορθώσεις καὶ σχόλια ἀρκετὰ πρὸς διευκρίνησιν τῶν νοημάτων τοῦ μεγάλου τούτου προφήτου. Τὴν ὅλην ἐρμηνευτικὴν ταύτην ἐργασίαν διακρίνει βραχυλογία καὶ πυκνότης νοημάτων, σαφήνεια καὶ ἐμβρίθεια ἀγαστή, ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν, καίπερ διαφωνοῦντες πρὸς τὸν συγγραφέα ἐν οὐκ ὀλίγοις σημείοις τῆς τε εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

August Bea, S. J. Liber Ecclesiastae qui ab Hebraeis appellatur Quohelet. Romae, E. Pontificio Instituto Biblico MCML, (σελ. XIV+30).

Τὸ μετὰ χειρὰς βραχὺ εἰς τὸν «Ἐκκλησιαστήν» ὑπόμνημα τοῦ διακεκριμένου διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ῥώμῃ Παπικοῦ βιβλικοῦ Ἰνστιτούτου εἶναι καρπὸς ἔργου καὶ δείγμα τῆς ἐν τῇ Ῥωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀπὸ τοῦ τέλους μάλιστα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀναζωπυρήσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὰς βιβλικὰς σπουδὰς, τῶν ὁποίων τὴν ἔντασιν καὶ γενίκευσιν ἤλθε νὰ ἀναδείξῃ καὶ ἐπιβάλλῃ πρὸς ἑπτὰ ἔτων διὰ τῆς περισπουδάστου Ἐγκυκλίου τοῦ Divino afflate Spiritu ὁ νῦν Πάπας. Τοῦ παρόντος ὑπομνήματος, ὅπου εἶναι λατινιστὶ συντεταγμένον καὶ προορίζεται κυρίως διὰ τοὺς θεολογοῦντας σπουδαστὰς καὶ πτυχιούχους, προτάσσονται σύντομα προλεγόμενα, ἐν οἷς ἐξετάζονται μετὰ πολλοῦ κριτικοῦ πνεύματος πάντα τὰ εἰσαγωγικὰ ζητήματα (σ. V—XIV) καὶ ἔπεται μετάφρασις εἰς ἀπλουστέραν λατινικὴν γλῶσσαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου (*Kittel—Kahle, Biblia Hebraica γ' ἔκδ.*) μετὰ κριτικῶν διορθώσεων, μεθοδικῶν διαιρέσεων καὶ συντόμων σχολίων. Παρὰ τὴν βραχύτητα τοῦ ὑπομνήματος τούτου εἶναι εὐδιάγνωστος εἰς τὸν πεπειραμένον ἀναγνώστην ἡ ὑποκειμένη εἰς τοῦτο ἐνδελεχῆς προσωπικὴ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βιβλίου ἐργασία καὶ ἡ καθόλου πλουσιωτάτη βιβλικὴ πεῖρα τοῦ σοφοῦ συγγραφέως.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Michaelis Das Evangelium nach Matthäus I. Teil, Kap. 1—7 1948. Σελ. 384. II. Teil, Kap. 8—17 1949. Σελ. 342. [Prophezezi, Schweizerisches Bibelwerk für die Gemeinde]. Zwingli—Verlag, Zürich.

Τὰ μετὰ χειρὰς τεύχη τοῦ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου ὑπομνήματος τοῦ γνωστοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης καθηγητοῦ W. Michaelis, ἔργα τοῦ ὁποίου ἐπανελημμένως καὶ δὴ καὶ πρὸ δύο ἐτῶν (Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθ.) ἐβιβλιογραφήσαμεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων, ἐξικνούμενα μέχρι τοῦ 17 κεφ. τοῦ Εὐαγγελίου τούτου, συμπεριλαμβάνονται εἰς τὴν σπουδαίαν σειρὰν ἐποικοδομητικῶν ὑπομνημάτων εἰς ὅλην τὴν Ἀγ. Γραφήν, τὴν ἐκδιδομένην ἐν Ζυρίχῃ ὑπὸ τὸν τίτλον *Die Prophezei*, ὡς ἐχαρακτηρίζοντο αἱ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ζβιγγλίου († 1525) ἐν τῇ *Grossmünster* συνεδριάσει πρὸς πρακτικὴν ἐξήγησιν τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Ἡ μεγάλη ἔκτασις, ἣν λαμβάνει ἡ μετὰ χειρὰς ἔρμηνεία τοῦ Ματθαίου, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν μεγάλην καὶ θεμελιώδη σπουδαιότητα τοῦ διδακτικωτάτου καὶ περιεκτικωτάτου Εὐαγγελίου τούτου. Παρὰ δὲ τὸν ἐποικοδομητικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι καὶ ἐξ ἐπόψεως ἐπιστημονικῆς λίαν ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον εἶναι συντεταγμένον ὑπὸ ἑνὸς τῶν ἀρίστων τῆς Κ. Διαθήκης ἐρμηνευτῶν τῆς συγχρόνου ἡμῶν ἐποχῆς, ὅστις εὐλογον ἦτο νὰ μὴ ἀφήνῃ ἀνεξέταστα τὰ πολλὰ ἐρμηνευτικὰ τοῦ Εὐαγγελίου τούτου. Ἡ ἔναντι τῶν προβλημάτων τῆς Κ. Δ. ἐν γένει νηφάλιος στάσις τοῦ συγγραφέως, συνδυάζοντος ἄριστα κριτικὸν πνεῦμα μετὰ σεβασμοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν, καταφαίνεται καὶ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ

αὐτοῦ. Ἡ θέσις τοῦ Michaelis εἶναι, ὅτι τὸ κατὰ Ματθαῖον πρέπει γὰ ἐκκλη-
φθῆ ὡς ὁμολογία τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐποχῆς του, ἐν τῇ
ὅποια ὁμολογία πρέπει νὰ καταβληθῆ φροντίς, ὅπως διαγνωσθῆ κατὰ τὸ δυ-
νατὸν ὁ βαθμὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐνταῦθα ἀκουσμένης
καὶ τόσον πολυτίμου διὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν. φωνῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
Εἰς τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἀποσκοπεῖ ἡ παρούσα ἐρμηνεία, ἣς προτάσσεται ἐμπερι-
στατωμένη εἰσαγωγή εἰς τὸ Εὐαγγέλιον (I. σ. 1—16) Ὁ συγγραφεὺς δέχεται
κατ' ἀρχὴν τὴν περὶ δύο πηγῶν θεωρίαν, ὡς τὴν σχετικῶς καλυτέραν θάσιν
πρὸς διαλεύκανσιν, ἂν καὶ οὐχὶ πλήρη ἐπίλυσιν τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος.
Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθ. ἐγράφη κατ' αὐτὸν ὑπὸ τὴν παρούσαν του μορφήν
ἐν Παλαιστίνῃ διὰ τοὺς αὐτόθι χριστιανούς ἐξ Ἰουδαίων μεταξὺ 60 καὶ 70,
ἂν μὴ μεταξὺ 70 καὶ 80, ὑπὸ ἀγνώστου συγγραφέως. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐρμη-
νεία, ἣτις παρὰ τὸν ἐποικοδομητικὸν τῆς χαρακτῆρα, καὶ παρὰ τὸ ὅ,τι προορι-
ζεται διὰ πιστοὺς ἀγνοοῦντας τὴν γλῶσσαν τοῦ πρωτοτύπου, εἶναι φιλολογικὴ
ἄμα καὶ θεολογικὴ, καρπὸς πολλῶν μελετῶν καὶ μακρᾶς ἐν γένει ἐνασχολή-
σεως τοῦ συγγραφέως περὶ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς. Τὰ
πολυάριθμα προβλήματα τοῦ Εὐαγγελίου τούτου διονυχίζονται μετὰ πάσης λε-
πτομερείας καὶ ἐμβριθείας καὶ εὐλαθείας καὶ ἀρκετῆς ἀμεροληψίας, καὶ κα-
τανόησεως, ἃς ἀρετὰς ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν, ἔστω καὶ ἐὰν διαφωνῶμεν
πρὸς τὸν συγγραφέα εἰς ἱκανὰ σημεῖα. Δὲν ἔχομεν δὲ εἰμὴ νὰ εὐχηθῶμεν τὴν
ταχεῖαν συμπλήρωσιν τοῦ σοφοῦ ἔργου διὰ τῆς δημοσιεύσεως καὶ τοῦ τρίτου
τεύχους αὐτοῦ. Τέλος ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν
τοῦ ὑπομνήματος, τετυπωμένου ἐπὶ καλοῦ χάρτου καὶ κατὰ τρόπον λίαν εὐπα-
ρακολούθητον καὶ ὑποδειγματικόν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Karl Ludwig Schmidt, Jerusalem als Urbild und Abbild (Sonder-
druck aus Eranoso.—Jahrbuch XIII) Rhein, Verlag, Zürich (σελ. 207
—248).

Ἐν τῇ πραγματεῖα ταύτῃ τοῦ γνωστοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ.
Δ. ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Basel, ἣς τὸ θέμα εἶναι «Ἡ Ἱερουσαλήμ ὡς ἀρ-
χέτυπον καὶ ὡς εἰκὼν», ὁ συγγραφεὺς ἀνακρίνων τὰς πηγὰς (Π. καὶ Κ. Δια-
θήκη, Φίλων, παλαιότητῃ χριστ. γραμματεία κλπ.), καταλήγει εἰς τὸ συμπέ-
ρασμα, ὅτι ἡ περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ὡς ἀρχετύπου καὶ εἰκότος ἀντίληψις τῆς
Κ. Δ. ἔχει τὰς ρίζας τῆς ἐν τῇ Π. Δ. καὶ δὴ κυρίως ἐν τῷ Ἡσαΐα (νδ'
10 13, ξ—ξβ', πρβλ. Ἰεζεκ. μ' ἐξ. καὶ Ἀγγ. β' 1-9 καὶ Ζαχαρ. α' 1 ἐξ,
β' 1 ἐξ., γ' 3, θ-ιδ) καὶ εἶναι ξένη πρὸς τὴν πλατωνικὴν περὶ πόλεως ἰδέαν,
ἣς ἡ ἐπίδρασις εἶναι προφανῆς παρὰ τῷ Φίλωνι καὶ δι' αὐτοῦ καὶ παρὰ τοῖς
ἐκκλησιαστικαῖς συγγραφεῦσι τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παρ'
ἔλλην τὴν συνάφειαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν φρασιολογίαν, ἡ ἐπουράνιος

Ἱερουσαλήμ τῶν χριστιανῶν εἶναι τι διάφορον καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ τῶν Ἰουδαίων.

Π.Ι.ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Roger Mehl, Philosophie de l'histoire ou theologie de l'histoire, Presses universitaires de France, Paris 1950. (Extrait de la Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses 1950, 2).

Ἐν τῷ βαθυστοχάστῳ τούτῳ μελετήματι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ καθηγητῆς ἐν τῇ προτεσταντικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ ἐν Στρασβούργῳ πανεπιστημίου ἐξετάζει μετὰ πάσης ἐμβριθείας τὸ περιμάχητον σήμερον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀναδεικνύων τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς καὶ ἀναπτύσσων τὴν σημασίαν αὐτῆς τε καὶ τῆς θεολογίας τῆς ἱστορίας, ἣτις ἀποτελεῖ ἀπαράιτητον συμπλήρωμα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Π. Ι. Μ.

Marcel Simon, Verus Israel. Étude sur les relations entre chrétiens et Juifs dans l'empire Romain (135-425). Bibliothèque des écoles Françaises d' Athènes et de Rome, Paris 1948. E. de Boccard éditeur, σ. 475.

Τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὁμολογουμένως ἐν τῶν σπουδαιωτάτων ὅχι μόνον θεολογικῶν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτολογικῶν καὶ γενικώτερον ἱστορικῶν προβλημάτων.

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔχει ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς πλείστους καὶ παντοδαποὺς ἐρευνητάς, χριστιανοὺς καὶ Ἰουδαίους, ἀπασχολήσει, ἀλλ' ἐν ὄλῃ τῇ εὐρύτητι αὐτοῦ δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε πλήρως ἐξαντληθῆ, εἰμὴ μόνον ὠρισμένα ἐπόψεις αὐτοῦ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τοῦ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ, ἐκτραγέντος φυλετικοῦ ἀντισημιτισμοῦ, ἀσχολεῖται ἱστορικῶς καὶ μεθ' ἱκανῆς ἐμβριθείας περὶ τὸ σχετικῶς παρημελημένον πρόβλημα τῆς σχέσεως Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦ 135 μ. Χ., δηλ. ἀπὸ τοῦ σίκτροῦ τέλους τῆς ἐπὶ Ἀδριανοῦ Ἰουδαϊκῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βαρχωλχέδα, μέχρι τοῦ 425, καθ' ὃ ἔτος περίπου συμπύπτει ὁ καταρτισμὸς τοῦ θεοδοσιανοῦ κώδικος καὶ ἡ καταργησις τοῦ Ἰουδαίου ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει πατριαρχείου καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς μορφῆς τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ Ταλμούδ καὶ ὁ θάνατος τοῦ ράββι Ἀσί, κυρίου εἰσηγήτου τοῦ βαβυλωνιακοῦ Ταλμούδ καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ κέντρου τοῦ δάρους τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς Μεσοποταμίαν, τ. ἔ. ἔξω τοῦ εἰρημένου κράτους.

Τὸ ἔργον ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς (σελ. 7-18) καὶ τριῶν κυρίων μέρων, ὧν ἐν μὲν τῷ α' (σελ. 19-165) φιλοτεχνεῖται ἡ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ τῆς περιόδου εἰκὼν (παλαίσιτος Ἰουδαϊσμός, Διασπορά, Ἐκκλησία καὶ Ἰσραήλ, Ρώμη, Ἰουδαϊσμός καὶ Χριστιανισμός), ἐν δὲ τῷ β' (166-276) σκιαγραφεῖται ἡ σύγκρουσις μεταξὺ τῶν δύο ὀρθοδοξιῶν, τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ (ἀντιἸουδαϊκὴ πολεμικὴ, οἱ χριστιανοὶ ἐν τῷ Ταλμούδ, ὁ χρι-

στιανικὸς ἀντισημιτισμὸς) καὶ ἐν τῷ γ' (277-431) καθορίζονται αἱ συγκρητιστικαὶ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἐπαφαί (τύχαι τοῦ Ἰουδαιο-χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊκὸς προσηλυτισμὸς, οἱ Ἰουδαῖζοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δεισιδαιμονία καὶ μαγεία) καὶ ἐν τέλει διατυπῶνται τὰ συμπεράσματα τῆς σχετικῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως (416-446).

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἐπαγγελίαν, ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰ πράγματα ὡς ἱστορικός, μετὰ κατανόησεως, ἀντικειμενικότητος καὶ συμπαθείς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, μὲλον ὅτι ἡ συμπάθεια φαίνεται ἐνίοτε ὅτι συντελεῖ εἰς ποῖαν τινα συσκότισιν τῆς τε κατανόησεως καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὑπερέχει ὁμολογουμένως ἡ ἐργασία τοῦ ἀειμνήστου Ἄ. Ἀνδρεάδου (Οἱ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, Ἐπετηρὶς Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος Γ', 1929, σελ. 23-43). Παρὰ τοῦτο, διὰ τοῦ παρόντος ἔργου διαφωτίζονται πολλὰ σημεῖα τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, Συναγωγῆς καὶ Ἐκκλησίας, ὥστε νὰ καθίσταται τοῦτο πολὺτιμον δόθημα εἰς τὸν μελετητὴν τῶν ἐν λόγῳ σχέσεων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Alfred Müller—Armack, Das Jahrhundert ohne Gott. Eine Kultursoziologie unserer Zeit, 1948. Regensbergsche Verlagsbuchhandlung, Münster (σελ. 211).

Εἶναι γνωστὴ ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπικράτης καθαρῶς ὀλιστικὸν ἀντιλήψεων ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐπιστήμῃ (homo oeconomicus). Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εὐρέθημεν καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν φυσικῶν καὶ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν (Ad. Wagner, Schmoller, Gide, Weber, Sombart) κ. ἄ. πρὸ στροφῆς πρὸς πνευματικὰς κατευθύνσεις. Τῆς στροφῆς ταύτης προῖδν ἄμα καὶ εὐγλωττον παράδειγμα εἶναι καὶ τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κολωνίας καθηγητοῦ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας Α. Müller—Armack. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, ἥτις προσπαθεῖ καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ πάντα, μηδ' αὐτῆς τῆς θρησκείας ἐξαιρουμένης, νὰ ἐξηγήσῃ ὡς ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς προσπαθεῖ στηριζόμενος ἐπὶ κοινωνιολογικῶν μελετῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ κοινωνικὰ καὶ δὴ καὶ τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα ὡς προῖδν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντος. Ἡ προσπάθειά του αὕτη εἶναι προῖδν τῆς πεποιθήσεως αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον κοινωνικὸν ζῶον, ἀλλὰ καὶ ὄν θρησκευτικόν. Ἐφαρμόζων δὲ τὴν κοινωνιολογικὴν μέθοδον τοῦ Max Weber καὶ στηριζόμενος ἐπὶ ὠρισμένων οἰκονομολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν δεδομένων καὶ συνεχίζων προγενεστέρως αὐτοῦ ἐργασίας (Genealogie der Wirtschaft 3 ἔκδ. 1944. Religionssoziologie des Europäischen Ostens 1945), ἐν ταῖς ὁποῖαις ἔφθανεν ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν πραγμάτων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ιη' αἰῶνος, ἔρχεται ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ νὰ ἀποτολμήσῃ τι τὸ ὁποῖον

ἀπεφεύγετο μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς εἰδικῆς θρησκευτικῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης, δηλ. νὰ προβῆ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ 19 αἰῶνος, ἐνὸς αἰῶνος ἄνευ Θεοῦ, οὐχὶ ἑμῶς καὶ ἄνευ θρησκείας.

Τὸ βιβλίον ἀπαρτίζεται ἐκ 12 κεφαλαίων, ἐν οἷς ἐξετάζονται κατὰ σειρὰν τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, ἐρμηνεῖα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἡ θρησκευτικὴ βάση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ γενεαλογία τοῦ ἐν λόγῳ αἰῶνος, οἱ νόμοι τῆς θρησκευτικῆς ἀποστασίας, αἱ πνευματικαὶ βάσεις τοῦ αἰῶνος, ἡ ὄψις τοῦ αἰῶνος, ἡ ἐμφάνισις τοῦ μηδενισμοῦ, αἱ ὑπάρχουσαι ἀνακαινιστικαὶ δυνάμεις, ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οικονομικὴ μορφή, ἐν τέλει δὲ παρατίθενται τὰ πορίσματα τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης. Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μεθοδικῶς καὶ δι' ἀκαταμαχῆτων ἱστορικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἐπιχειρημάτων ὑποστηριζομένη θέσις εἶναι, ὅτι τὸν πυρῆνα τοῦ ἐν λόγῳ αἰῶνος, ἄνευ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ὁποῖου τυγχάνει ἀδύνατος ἡ κατανόησις τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀποτελεῖ ἡ ἀποστασία ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Τὸ περισπούδαστον σύγγραμμα ἔτυχε θερμῆς ὑποδοχῆς ἐν Γερμανίᾳ, χαιρετισθὲν ὄχι μόνον ὑπὸ τῆς θεολογικῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς κοινωνιολογικῆς καὶ οἰκονομολογικῆς κριτικῆς ὡς «σπουδαιότατον» (hochbedeutsam κατὰ B. Gordan ἐν τῇ Benediktinische Monatschrift), ὡς «μνημειῶδες διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστήμης» (καθηγ. Fr. Lütge ἐν Jahrbücher für Nationalökonomie), ὡς «ἐκτάκτως περιεκτικὴ ἀνάλυσις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ» (W. Herrmann ἐν τῇ Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung), κλπ. Συνιστῶμεν θερμῶς τὴν μελέτην τοῦ ἔργου τούτου εἰς πάντα γερμανομαθῆ ἀναγνώστην τῶν γραμμῶν τούτων καὶ εὐχόμεθα νὰ εὐρεθῇ Ἕλληνα μεταφράστης καὶ ἐκδότης αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Γ. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς λαογραφίας. Τεῦχος Γ'. Ἐκδοσις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1950.

Ἐν τῇ παρούσῃ ἀξιόσπουδαστῇ μελέτῃ τοῦ ὁ συγγραφέως αὐτῆς, καθηγητῆς τῆς Λαογραφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ διευθυντῆς τοῦ λαογραφικοῦ ἀρχείου, συνεχίζων τὰς ρηξικελεύθους διὰ τὴν πατρίδα ἡμῶν λαογραφικὰς ἐργασίας τοῦ Ν. Πολίτου, ἀλλὰ μετὰ πολὺ μεγαλυτέρας κατανοήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τοῦ εὐσεβοῦς ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, ἀσχολεῖται περὶ τὴν λαϊκὴν αὐτοῦ λατρείαν. Συνιστῶμεν θερμῶς τὴν μελέτην τοῦ ἔργου, διότι ἐκ τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν καθόλου ἐθίμων τοῦ λαοῦ τούτου, ἐκ τῶν παραδόσεων, παροιμιῶν καὶ ἐκφράσεων αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ἡ συνύφανσις τῆς ὄλης πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς αὐτοῦ ζωῆς μετὰ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἡ οἰκεία εἰς τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν βαθεῖα αὐτοῦ θεοσέβεια, ἀλλ' ἅμα καὶ ἡ ἐπιβίωσις προχριστιανικῶν ἐθίμων ἐκχριστιανισθέντων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Theologische Zeitschrift, herausgegeben von der Theologischen Fakultät der Universität Basel—Διευθυντής-Καθηγητής Κ. L. Schmidt—Διμηνιαίον περιοδικόν, τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη τὸ 5 τεύχος, περιέχον μελέτας τῶν W. Kummel (Mythos im N. Test), R. Pfister, (Die Haltung der Schweizer Kirchen während des Weltkrieges (1914-18), U. Neuenswander (Die Unwandelbarkeit des Glaubens und seine geschichtlichen Wandlungen), Π. Μπρατσαϊώτου (Das Menschenverständnis in der griechisch-orthodoxen Kirche), βιβλιοκρισίας καὶ ἐπιστημονικὰς εἰδήσεις ἐκ διαφόρων χωρῶν.

Π. Ι. Μ.

Σωφρονιστικὴ ἐπιθεώρησις. Διμηνιαία ἔκδοσις ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως. Ἐξεδόθησαν τὸ 5 καὶ 6 τεύχος τοῦ ἀρίστου τούτου εἰς τὸ εἶδος τοῦ περιοδικοῦ, ὅπερ ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν διευθυντῶν τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης κ. κ. Χ. Τριανταφυλλίδου καὶ Γ. Κατωπόδη. Περιέχουσιν περισπούδαστους εἰδικὰς μελέτας, παρακολούθησιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου σωφρονιστικῆς κινήσεως, βιβλιογραφικὸν δελτίον καὶ σημειώματα. Τὸ περιοδικὸν περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ εἶναι εὐχάριστον, ὅτι ἐπεβλήθη καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ εἰδικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰσερχόμενον ἤδη εἰς τὸ δ' ἔτος τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ.

Π. Ι. Μ.

H. H. Rowley, *The growth of the Old Testament*, London 1950.

Εἰς ἓνα ὠραιότατον μικρὸν σχετικῶς τόμον ὁ γνωστός ἐκ πλείστων ἔργων Καθηγητής τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ Φιλολογίας ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ τοῦ Manchester H. Rowley δίδει μίαν εὐσύνοπτον εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Δ. Καίτοι ἡ ἔκθεσις εἶναι σύντομος, θίγονται ὁμῶς πάντα τὰ σπουδαία φιλολογικὰ καὶ κριτικὰ προβλήματα, σημειοῦνται μὲ ἀξιοσημείωτον συντομίαν αἱ ἐπ' αὐτῶν δοθεῖσαι νεώτεραι λύσεις, ἀνακρίνεται τὸ ὀρθὸν ἢ μὴ τούτων καὶ τέλος καταχωρεῖται ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἐξέτασις τῶν θεμάτων γίνεται κατ' αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον καὶ σημειοῦνται τὰ σπουδαιότερα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴ παραπλανᾶται καὶ κουράζεται μὲ τὴν παράθεσιν ἀσημάντων καὶ ἀμφιβόλου βαρύτητος στοιχείων. Οὕτω τὸ βιβλίον μὲ τὴν βραχυλογίαν, τὴν πυκνότητα τῶν νοημάτων καὶ τὴν βραχυλογίαν καὶ τὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως τῶν ζητημάτων συναρπάζει τὸν ἀναγνώστην, ὅστις ἀποκτᾷ σαφεστάτην εἰκόνα τῶν προβλημάτων. Τούτου ἕνεκα χρησιμώτατον ἀποβαίνει τὸ βιβλίον ἰδίως εἰς τοὺς φοιτητάς. Καίτοι ὁ σ. δέχεται πολλὰ τῶν συμπερασμάτων τῆς μέχρι τοῦδε κριτικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῆς γενέσεως τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., ἐπὶ πολλῶν ὁμῶς σημείων ἔχει ἰδίαν γνώμην καὶ ἀποψιν, ὅπερ δίδει εἰς τὸ βιβλίον ἰδιαίτεραν ἀξίαν. Τέλος ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ συσχέτισις ὀρισμένων στοιχείων τῶν τελευταίων εὐρμμάτων τῆς Ras Shamra πρὸς σημεία τινὰ τῆς Π. Δ.

B. ΒΕΛΛΑΣ

Hildegard Schaefer, Die Orthodoxe Kirche des Ostens, Gütersloh 1950, σελ. 59. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ «Kirchliches Jahrbuch» 1949, σ. 298-356.

Ἡ Dr. H. Schaefer ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ «Kirchliches Jahrbuch» τῆς Γερμανικῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀνωτέρω μελέτην περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἣν διαιρεῖ εἰς τέσσαρα κεφάλαια. Τὸ πρῶτον τούτων, ἐπιγραφόμενον «Ἡ Ὁρθόδοξος διασπορά», πραγματεύεται :

α) Περὶ τῆς Ὁρθοδόξου διασπορᾶς ἐν Γερμανίᾳ, ἰδίως τῶν Ρώσων καὶ Οὐκρανῶν. β) Περὶ τῆς οὕτω λεγομένης «Ρωσικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ», ἣτις ἐκ τῶν τελευταίων κυρίως ἀποτελεσθεῖσα συγκροτήσεν ἐν ἔτει 1920 τὴν γνωστὴν Ρωσικὴν Σύνοδον ἐν Κάρλοβιτς τῆς Σερβίας, ὅθεν μετέφερον αὐτὴ τὴν ἔδραν τῆς τῷ 1944 εἰς Μόναχον τῆς Γερμανίας ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀναστάσιον'. Ὑπὸ τὴν ἐπισκοπικὴν ταύτην Σύνοδον ὑπάγονται Ρωσικαὶ ἐπισκοπαὶ ἐν Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ (μὲ ἐνορίας καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ, Βελγίῳ, Ἰταλίᾳ, Ἰσπανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ), Βορείῳ καὶ Νοτίῳ Ἀμερικῇ, Καναδᾷ, Κίτᾳ καὶ Αὐστραλίᾳ, ὡς καὶ Ρωσικαὶ κοινότητες ἐν Τουρκίᾳ, Ἰράν, Λιβάνῳ, Ἀλγερίῳ, Τύνιδι καὶ Παλαιστίνῃ. γ) Περὶ τῶν ἐξαρχιῶν τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μόσχας ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ διὰ τοὺς Ρώσους Ὁρθοδόξους. δ) Περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, καὶ δὴ τῶν κέντρων αὐτῆς : Ρωσικοῦ θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἐν Παρισίοις (ἀπὸ τοῦ 1925), 4 Θεολογικῶν Ἀκαδημιῶν καὶ 20 Ἱερατικῶν Σεμιναρίων ἐν Ρωσίᾳ (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου) καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Σόφιας. ε) Περὶ τῶν διεκκλησιαστικῶν σχέσεων τῶν Ὁρθοδόξων πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, τῶν συνεδρίων καὶ συναντήσεων αὐτῶν καὶ τῶν περιοδικῶν τῶν ἐκδιδομένων πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον.

Τὸ δευτέρον κεφάλαιον, ἐπιγραφόμενον «Χριστιανικαὶ ἐνωτικαὶ καὶ εὐαγγελιστικαὶ κινήσεις ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ», πραγματεύεται α) περὶ τῆς χριστιανικῆς κινήσεως τῆς ὀρθοδόξου νεολαίας Ρωσικῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Ἀραβικῆς, ἰδίως δὲ τῶν ὀργανώσεων τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Ρώσων σπουδαστῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους. β) Περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὁρθοδόξων εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ ἰδίᾳ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, τῶν ἐπιφυλάξεων αὐτῶν καὶ τῆς ἀποχῆς τῆς Ρωσικῆς καὶ τῶν λοιπῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν. Τὸ τρίτον κεφάλαιον, ἐπιγραφόμενον

1. Ἐκ τῆς «Service œcuménique de presse et d'information» 17 (1950) 337/8 τῆς 15.12.1950 πληροφορομένης, δι' οὗτος «ἐγκατέλειπε τελευταίως τὸ Μόναχον διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς», ἔνθα ὅμως μικρὸν ποσοστὸν τῶν ἐκαίσε ἐγκατεστημένων Ὁρθοδόξων Ρώσων ὑπάγεται αὐτῷ, ἕτερον ἐπίσης μικρὸν ποσοστὸν ὑπάγεται εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Μόσχας, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερον μέρος συγκροτεῖ τὴν ἀνεξάρτητον Ὁρθόδοξον Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀμερικῆς ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Λεόντιον, ἐκλεγέντα ὑπὸ Ῥωσικῆς συνόδου, συνελευθούσης τῆς 7.12.1950 ἐν Νέᾳ Ὠρκῆ.

«Πανορθόδοξοι προσπάθειαι, Ἐκκλησία καὶ Κράτος ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ», ἀσχολεῖται α) περὶ τὸ Πατριαρχεῖον Κων(πόλεως καὶ β) περὶ τὸ Πατριαρχεῖον Μόσχας καὶ τὰς ἐπιδιώξεις καὶ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τε τὸ κράτος καὶ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, Ὁρθοδόξους τε καὶ ἑτεροδόξους. Τέλος τὸ τέταρτον κεφάλαιον, ἐπιγραφόμενον «Ἡ Ἱεραποστολικὴ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας», πραγματεύεται περὶ τε τῆς ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ὡς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοιαύτης, καὶ δὴ μεταξὺ καὶ τῶν χριστιανικῶν λαῶν, παρατιθεμένων καὶ τιῶν σχετικῶν ρωσικῶν κειμένων.

Τοιοῦτον ἐν συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης τῆς Dr. Schaefer. Πρόκειται περὶ περιληπτικῆς ἐπισκοπήσεως τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι ἐπίκαιρος, ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀντικειμενικὴ εἰς σημαντικὸν βαθμὸν. Ἡ σ. ὅμως γνωρίζει καὶ ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν Ρωσικὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐλάχιστα δὲ στοιχεῖα συνενέκντησεν ἀναφερόμενα εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ τὰς Βαλκανικὰς Σλαυϊκὰς τοιαύτας, ὧν τινὰς οὐδὲλως ἀναφέρει. Μεταξὺ ἄλλων σημειοῦμεν παραδείγματος χάριν, ὅτι ἐν σελ. 306 ἀναφέρει μόνον τὰς Ὁρθοδόξους Θεολογικὰς Σχολὰς Ἀθηνῶν καὶ Σόφιας, παραλείπουσα πάσας τὰς λοιπὰς, ἀλλὰ καὶ τῶν δύο τούτων μνημονεύει τρεῖς μόνον καθηγητὰς καὶ δὴ ἄνευ τῶν πραγματικῶν εἰδικότητων αὐτῶν ὁμοίως ἐν σ. 298 περιορίζει τὰ μέλη τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς 6.000.000 μόνον, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ἔτους 1940 ταῦτα ἀνήλθον εἰς 7.090.192 (βλέπ. J. Karmiris, *The Schism of the Roman Church*, ἀνωτέρω σ. 582). Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ δὴ ἐργασία τῆς Dr. Schaefer, πληροφορικὸν κεκτημένη χαρακτῆρα, τυγχάνει λίαν χρήσιμος διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μεταπολεμικῆς καταστάσεως τῆς Ρωσικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν τάσεων καὶ ἐπιδιώξεων αὐτῆς, καὶ μάλιστα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων τῆς ΕΚΔ. ἐκδοθέντα «Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur ökumenischen Frage. Heft 1. Die Moskauer Orthodoxe Konferenz vom Juli 1948».

I. N. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Μητροπολίτου Νουβίας Ἀνθίμου, Ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρινῇ ἰδίᾳ. Ἀλεξάνδρεια (τυπογραφεῖον Ν. Μητόανη) 1950, σελ. 191. (Διδακτορικὴ διατριβή).

Αἱ πανεπιστημιακαὶ σχολαὶ σπανίως ἔχουν τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀπονέμουν τὸν βαθμὸν τοῦ διδάκτορος εἰς ὄριμους ἐπιστήμονας, ἔχοντας εὐδόκιμον συγγραφικὴν δρᾶσιν πολὺ προτοῦ ἐπιδιώξουν ν' ἀναγορευθοῦν διδάκτορες. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἠτύχησε νὰ καταλέξῃ μεταξὺ τῶν διδασκῶν της τὸν σ. ὅστις, πλὴν τῆς μακρᾶς του ἐκκλησιαστικῆς,

ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἀπὸ ἀρκετῶν ἐτῶν ποιμαντορικῆς δράσεως. ἔχει γὰρ ἐπιδείξει πλούσιον συγγραφικὸν ἔργον ἐν τῷ κλάδῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ~~δικαίου~~ καὶ τῶν θεσμῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πλὴν τούτου δὲ ἔχει περατώσει, ἐκτὸς τῶν θεολογικῶν, καὶ τὰς νομικὰς του σπουδὰς, ἀπέκτησε δέ, ὡς ἐφημέριος ἑλληνικῆς κοινότητος ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ, καὶ εὐρυτέρων μόρφωσιν.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον εὐρίσκεται μὲν, ἐξεταζόμενον ἀπὸ καθαρῶς θρησκευτικῆς ἀπόψεως, εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς διαυγέστατα ἀνέπτυξεν ὁ διδάσκαλός μου Rudolf Sohm, ἀλλ' ἀποτελεῖ κλάδον τοῦ δικαίου, καὶ ἐπομένως ἔρευνα κανονικῶν ζητημάτων καθαρῶς θεολογικῆ ἀποτελεῖ ἐν εἶδος «μνοφυσιτισμοῦ». Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἐν τῷ αὐτῷ ὄρῳ συνένωσις τῶν ἐννοιῶν «Ἐκκλησία» καὶ «Δίκαιον» ἀποτελεῖ ἀπήχησιν τῆς ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Πίστεως ἐνώσεως τῆς ὁμολογίας πίστεως πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Ὅσοι ἀδυνατοῦν νὰ ἐννοήσουν, ὅτι ἡ ἀπὸ Θεοῦ δοθεῖσα ἐξουσία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, περιβληθεῖσα νομικὸν ἔνδυμα καὶ ἰδίᾳ συνδεθεῖσα ἀρρήκτως, ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, μὲ τὴν κρατικὴν νομοθεσίαν, ἔχει καὶ ἀνθρώπινον χαρακτῆρα, δὲν συνέλαβον οὔτε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου τὴν ἔννοιαν, ἀλλ' οὔτε καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὴν οὐσίαν καὶ προσβάλλουν τὴν ἑτέραν τῶν δύο φύσεων τοῦ Ἰδρυτοῦ αὐτῆς.

Ὁρθότατα, διὰ τοῦτο, ὁ σ. προτάσσει εἰσαγωγικῶς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ἵνα ἀσχοληθῇ εἰδικώτερον μὲ τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἠρεύνησε τὸ ζήτημα τῆς κυριαρχίας ἀπὸ τῆς εἰδικῆς του σκοπιᾶς, σκοπιᾶς Ἱεράρχου. Διαφωνῶ θεβαίως πρὸς τὴν ἀνάπτυξίν του, διότι ἰδίᾳ, θεωρῶν τὸ «δίκαιον» ὡς μὴ δυνάμενον νὰ ὀρισθῇ ἄλλως ἢ διὰ τῆς ἐκ τοῦ Κράτους ἐκπορεύσεώς του, δὲν δύναμαι νὰ διαπράξω τὸν φαῦλον κύκλον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Κράτους καὶ τῆς χαρακτηριζούσης τὴν φύσιν αὐτοῦ «κυριαρχίας» ὡς ἐννοιῶν νομικῶν, προϋποθετουσῶν δηλ. τὴν ὑπαρξίν δικαίου, ἐνῶ τοῦτο δὲν προϋπάρχει τοῦ Κράτους, ἀποτελοῦντος πραγματικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἔπεται αὐτῷ, εἶναι δημιουργήμα αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὑπὸ Ἱεράρχου μὲ τὸ ἰδιάζον αὐτῷ χρῶμα ἔχει ἀρκετὴν πρωτοτυπίαν, ἀπευθυνομένη μάλιστα οὐχὶ τόσο πρὸς «κοσμικοὺς» νομικοὺς, ὅσον πρὸς θεολόγους.

Ἀκολουθεῖ ἐν τῷ Β' μέρει μία γλαφυρὰ καὶ ἐπαγωγὸς ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁμοίαν τῆς ὁποίας ὁμολογῶ, ὅτι δὲν συνήνητσα εἰς ἔργα θεολόγων ἐρευνητῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου καὶ τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας, μολοντί θεβαίως δὲν συμφωνῶ ἐν πᾶσι μὲ τὸν σ., μὴ εὐρίσκων λόγον ἢ ἀποστῶ τῶν ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηρικθέντων ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ μου εἰς τὸ Ἑλλ. Ἐκκλ. Δίκαιον τῶν Ὁρθοδόξων (1911). Ὁ σ. ὀρίζει (σελ. 26) τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «ὡς τὸ ὑπέρτατον θεῖον δικαίωμα τοῦ

κατὰ τὸ δίκαιον (θεῖον ἢ ἀνθρώπινον, γραπτὸν ἢ ἀγραφον) δοῦλεσθαι, διοικεῖν, δικάζειν, ἀγιάζειν καὶ διδάσκειν ἐν αὐτῇ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὀργάνων», θεωρεῖ δὲ ὡς κυρίαρχα ὄργανα δευτερευούσης ἐξηρητημένης κυριαρχίας τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς Ἐπισκόπους δρώντας ἀτομικῶς ἢ συλλογικῶς (ἐν Συνόδοις). Τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα χαρακτηρίζει ὡς «πολυαρχικὸν συνταγματικὸν πολίτευμα», προσμοιάζον μὲ τὸ πολίτευμα τῆς συνταγματικῆς Βασιλείας, ἀναπτύσσει δ' ἐν συνεχείᾳ (σελ. 36 ἐξ.) τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς.

Ἐξετάζων εἰδικώτερον (σελ. 40 ἐξ.) τὰς Μητροπολιτικὰς ἢ Πατριαρχικὰς Συνόδους, καθορίζει ἐπιτυχῶς τὰς ἐξουσίας τοῦ Πρώτου καὶ τῶν Ἐπισκόπων μελῶν τῆς Συνόδου, ὡς καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἐπισκόπων ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν δικαιοδοσίᾳ (σελ. 50 ἐξ.) καὶ τὰ προσωπικὰ δικαιώματα τῶν Πρώτων (σελ. 54 ἐξ.), τῶν πρώτων τῇ τάξει (σελ. 61 ἐξ.) καὶ τῶν Συνόδων (σελ. 65 ἐξ.). Διότι ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἐξουσία ἀνήκει εἰς τὸ συλλογικὸν ὄργανον τῶν Συνόδων καὶ οὐχὶ τὸν Πρώτον, δι' ὃ καὶ Πρώτοι καθηρέθησαν ὑπὸ Συνόδων, ἐν αἷς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *primi inter pares*.

Μετὰ ἐπισκόπησιν ἀτελειῶν τινῶν ταῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (σελ. 72 ἐξ.) ὁ σ. ἀσχολεῖται (σελ. 81 ἐξ.) μὲ τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Συνόδῳ. Ὡν ὁ ἴδιος μέλος τοιαύτης Συνόδου, καθορίζει ὀρθῶς τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ἐξουσίας τῆς Συνόδου, ἵνα ἐρευνήσῃ λεπτομερέστερον τὰς τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (σελ. 95—148). Τὸ θέμα κατέχει ὁ σ. τελείως, καὶ προγενεστέρως ἤδη ὡς Ἀρχιμανδρίτης καὶ εἶτα καὶ ὡς Μητροπολίτης δημοσιεύσας μελέτας σχετικὰς μὲ τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (βλ. ἰδίως Ἀρχιμανδρίτου Ἀνθίμου Σίσκου, Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, 1937), τὸ ἀναπτύσσει μὲ ἐξαιρετικὴν μαεστρίαν καὶ γνῶσιν πραγμάτων καὶ συγχρόνων ἡμῖν προσώπων (βλ. σελ. 133 ἐξ.), δυσχερῶς δὲ θὰ ἀντεκρούοντο τὰ «ἀδυσώπητα συμπεράσματά» του (σελ. 132 καὶ 142).

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἔργου (σελ. 149 ἐξ.) εἶναι δεοντολογικὸν (*de lege ferenda*). Δὲν ἀρκεῖται ὁ σ. εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς ἀρνητικὴν, οὕτως εἶπεῖν, κριτικὴν τῶν ἰσχυόντων, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεμελιωδῶν κανόνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος διατυπώνει συγκεκριμένας προτάσεις περὶ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Βεβαίως δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύουν οἱ αὐτοὶ κανόνες ἐν Ἐκκλησίαις Ὁρθοδόξων καὶ τοιαύταις ἀλλοδόξων καὶ μάλιστα ἀλλοθρήσκων κατὰ πλειοψηφίαν χωρῶν. Εἰς τὸν μὴ γνωρίζοντα λεπτομερέστερον τὰς συνθήκας τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφράσῃ γνώμην ἐπὶ τῶν προτάσεων τοῦ σ. ἐν σχέσει πρὸς τὴν λειτουργίαν ἐν γένει αὐτῆς. Γενικῶς εἶπεῖν ὅμως αἱ προτάσεις μαρτυροῦν, φυσικὴν ἄλλως, πλήρη γνῶσιν τῶν συνθηκῶν καὶ ἐναρμόνισιν αὐτῶν πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ

πολιτεύματος, εἰς τρόπον ὥστε θὰ ἦτο εὐκταῖον νὰ υἱοθετηθοῦν αὐται, κατὰ τὰ κύρια αὐτῶν μέρη. Ἄλλως τε τὰ μέχρις ἡμῶν φθάνοντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξ Ἀλεξανδρείας μηνύματα περὶ προστριδῶν μεταξύ Πατριαρχείου καὶ Μητροπολιτῶν ἢ Πατριαρχείου καὶ ὀρθοδόξων κοινοτήτων, ἢ ἀποστολῆ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, αἱ προσπάθειαι συνδιαλλαγῆς, τὰς ὁποίας κατέβαλον ἐπίσημοι ἑλληνικοὶ κύκλοι, πάντα ταῦτα μαρτυροῦν ὅτι κάτι σάπιο, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Σαίξπηρ, ὑπάρχει εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τοῦτο θὰ ἔπρεπεν ἐγκαίρως, ἐν τῷ συμφέροντι καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους, ν' ἀποκοπῆ. Ἡ συμβολὴ τοῦ σ. ἐν τούτῳ, καὶ λόγῳ τῆς ιδιότητός του ὡς μέλους τῆς Πατριαρχικῆς Συνόδου, θὰ εἶναι πολυτιμωτάτη.

ΔΑΕΞΑΝΑΡΟΣ ΒΑΜΒΕΤΣΟΣ

Δημητρίου Β. Οικονομίδου, Ἰωάννης Ἀβράμιος ὁ Κρῆς, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΝΔ' τόμου τῆς «Ἀθηνᾶς», Ἀθῆναι 1950, σελ. 34.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς μελέτης του ταύτης παρέχει ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἰωάννου Ἀβραμίου, ὅστις γεννηθεὶς ἐκ Κρητῶν γονέων ἐν Βενετία περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος, ἐξεπαιδεύθη αὐτόθι καὶ ἐχειροτονήθη διάκονος, ἔπειτα ἱερεὺς, εἰργάσθη δ' ὡς διορθωτῆς εἰς τὰ ἐκεῖ ἀκμάζοντα ἑλλην. τυπογραφεῖα. Τῷ 1709 διωχθεὶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου ἀφίκετο εἰς Βουκουρέστιον, ἔνθα συνάψας φιλίαν μετὰ τοῦ μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἀνθίμου τοῦ ἐξ Ἰθρηρίας, διωρίσθη ἱεροκῆρυξ τῆς αὐτόθι ἡγεμονικῆς ἐκκλησίας. Ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ Ἀβράμιος ἀνέμιχθη πρὸς τούτοις εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ τόπου καὶ ἔσχε πλουσίαν πνευματικὴν δράσιν. Μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν ἔργων του ἀξιόλογος εἶναι ἡ ἐκ τῆς λατινικῆς μετάφρασις τοῦ «Πολιτικοῦ Θεάτρου» τοῦ Ambr. Marlianus, ἣτις κακῶς μέχρι τοῦδε ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Ν. Μαυροκορδάτον, ὡς καὶ ἀνέκδοτοι λόγοι του, ρηθέντες κατὰ διαφόρους ἑορτὰς εἰς τὴν ἡγεμονικὴν ἐκκλησίαν Βουκουρεστίου. Ἐκ τῶν ἀνεκδότων λόγων αὐτοῦ, σφζομένων εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 212 χειρόγραφον ἑλλ. κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, δημοσιεύει ὁ συγγραφεὺς τὸν «εἰς τὸ σωτήριον πάθος του Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Ἡ μελέτη τοῦ κ. Οικονομίδου, στηριζομένη εἰς πλουσίαν ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικὴν βιβλιογραφίαν, διαφωτίζει ἀρκοῦντως μίαν ἄγνωστον σελίδα τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος ἀπὸ τε τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρουμανικῆς πλευρᾶς.

P.